

Józef Porayski-Pomsta: Umiejętności komunikacyjne dzieci w wieku przedszkolnym. Studium psycholingwistyczne. Warszawa, Wydawnictwo UW 1994 ss. 186.

Prezentowana publikacja mieści się w kręgu prac dotyczących badań nad językiem dziecka. Psycholingwistyczne podejście do problemu umiejętności komunikacyjnych, zapowiedziane w podtytule książki, nie znajduje chyba w pełni odbicia w jej treści, rodzaj bowiem badań i charakter analizy uprawniają bardziej do wyciągania wniosków lingwistycznych niż psycholingwistycznych.

Autor, prezentując najnowsze rozumienie kompetencji komunikacyjnej (koncepcję S. Grabiasa), przyjmuje propozycję D. Hymesa i definiuje to pojęcie jako wiedzę użytkownika języka, uświadamianą lub tylko intuicyjną, o sposobach wykorzystania środków językowych w zależności od sytuacji komunikacyjnej. Przez sytuację komunikacyjną rozumie Autor wszystkie te elementy, które tworzą schemat modelu komunikacyjnego: nadawcę, kod, kanał przekazu i odbiorcę. Przyjęcie takich założeń teoretycznych każe traktować wiedzę o języku (kompetencję językową) i wiedzę o sytuacji użycia języka (kompetencję komunikacyjną) jako odrębne, stąd — jak sugeruje tytuł pracy — Autor pomija w analizie materiału językową sprawność systemową i zapowiada zamiar osobnego jej opracowania.

W części teoretycznej omawianej książki znalazł się przegląd stanowisk badawczych dotyczących języka, a więc historia badań biologicznych, intelektualistycznych, funkcjonalistycznych, w końcu szerzej prezentowane badania psycholingwistyczne. Podstawą teoretyczną pracy są ponadto zagadnienia dotyczące pojęcia mowy, relacji między mową a myśleniem, ontogenezy mowy oraz czynników warunkujących rozwój umiejętności komunikacyjnych i językowych.

Część empiryczno-analityczna oparta jest na badaniach własnych Autora, przeprowadzonych w sposób nie standaryzowany w 40-osobowej grupie dzieci przedszkolnych w wieku 3-7 lat, reprezentujących środowisko wielkomiejskie. Eksplorator, starając się być jednym

z uczestników życia przedszkolnego, rejestrował na taśmie magnetofonowej wypowiedzi naturalne i spontaniczne dzieci. Korpus tekstów poddanych analizie to ok. 100 godz. nagrań. Konsekwencją takiego sposobu zbierania materiału jest z jednej strony pewna przypadkowość, z drugiej zaś stworzenie dość naturalnych warunków badania tekstów dziecięcych w różnych kontekstach sytuacyjnych.

Analiza wypowiedzi dziecięcych obejmuje tematykę tekstów, charakterystykę gatunkową wypowiedzi — z uwzględnieniem ich struktury i mechanizmów spójności, zależność sprawności komunikacyjnej dzieci od takich zmiennych, jak doświadczenia jednostkowe, poziom socjalizacji, rozwój inteligencji oraz formy realizacji poszczególnych funkcji językowych: ideacyjnej, interpersonalnej, komunikacyjnej i tekstowej.

Obserwacje poczynione przez Autora pozwalają zająć stanowisko co do strategii opanowywania przez dziecko języka. Zasadniczo dziecko kształtuje swój język w wyniku interakcji społecznej. Dziecko, obserwując zachowania językowe otoczenia, naśladuje je w sposób świadomy, tzn. przy użyciu trójpoziomowego systemu języka: dźwięk — forma — znaczenie, poszukując w trakcie tworzenia wypowiedzi formy odpowiedniej dla treści. Dziecko, które w wieku przedszkolnym opanowało podstawy systemu językowego (potrafi zestawiać i łączyć według przyjętych społecznie reguł pojedyncze znaki języka w sensowne całości) i odkryło już podstawowe funkcje mowy (ideacyjną, interpersonalną i tekstową), jest świadomym użytkownikiem języka jako narzędzia komunikacji. Stopień kompetencji komunikacyjnej uwarunkowany jest możliwościami poznawczymi i doświadczeniem dziecka.

Za świadomym użyciem języka przemawia: odpowiednia do sytuacji językowa reakcja na bodźce werbalne, informowanie za pomocą języka o przeżyciach, potrzebach i stanach, wpływanie za pomocą języka na otoczenie oraz opisywanie świata, rekonstrukcja zdarzeń i tworzenie fikcji.

Przedział wiekowy dzieci poddanych badaniom (3-7 lat) pozwala Autorowi na próbę charakterystyki tekstów pod kątem periodyzacji mowy dziecka. Wypowiedzi dzieci 3-letnich noszą znamiona przełomu okresu prelingwalnego i lingwalnego. Są motywowane aktualną sytuacją — gatunkowo określa je Autor jako monologi indywidualne i zbiorowe; mają one charakter prawie wyłącznie ekspresywny. W tekstach czterolatków owa emocjonalność ustępuje nastawieniu na przekaz informacji, forma wypowiedzi przekształca się z monologu dziecięcego w opowiadanie, z monologu zbiorowego w dialog, w którym dzieci potrafią realizować — choć przy pewnym ubóstwie językowych środków stylistycznych — różne role językowe. Za L. S. Wygotkim można teksty te określić jako zintelektualizowane.

Analiza strukturalna wypowiedzi pozwoliła Autorowi wydobyć mechanizmy spójności tekstów dziecięcych. Zasadą konstrukcji tych wypowiedzi jest struktura tematyczno-rematyczna w obrębie określonej ramy sytuacyjnej, która manifestuje się w tekście poprzez użycie zaimków i przymiotników lokatywnych, rzadziej przysłówków i zaimków temporalnych. W wypowiedziach motywowanych aktualną sytuacją dzieci inaczej wykorzystują tę strukturę — temat najczęściej nie jest formułowany powierzchniowo, czyli nie pojawia się w postaci artykułowanej; informuje o nim kontekst sytuacyjny. W tekstach nie motywowanych sytuacją dzieci, choć wykorzystują kontekst poprzez częste odwołania, tworzą teksty samodzielne, rozbudowane, o strukturze nie, jak w pierwszym przypadku, liniowej, ale rozgałęzionej. Temat zwerbalizowany na początku nie jest później powtarzany, tekst w strukturze powierzchniowej ogranicza się do części rematycznej, co wyraża się przewagą wypowiedzi hipotaktycznych. Niekiedy eliminacja relewantnych członów wypowiedzi jest tak daleko posunięta, że powoduje zaburzenia spójności i komunikatywności tekstu, a efektem jest potok składniowy.

Podstawowymi wykładnikami spójności rozmów dziecięcych są: temat, rama sytuacyjna oraz intonacja, rzadziej natomiast występują wykładniki językowe: wskaźniki zespolenia, nawiązania czy zaimki anaforyczne.

Materiał badawczy egzemplifikuje realizowanie przez dzieci podstawowych funkcji języka. Najczęściej są to funkcje informacyjne. Skuteczność spełniania tej funkcji wiąże się z zasobem środków językowych, rozwojem procesów poznawczych i socjalizacyjnych i wzrasta wraz z wiekiem dziecka. Jeśli idzie o funkcje pozainformacyjne, to dominuje tu funkcja nakłaniająca, co potwierdza tezę, że język jest narzędziem działania — dziecko za pomocą różnych środków językowych (pytań, powtórzeń, twierdzeń) próbuje manipulować otoczeniem. Jednostkowe przykłady (oparte na konwencjonalnych zwrotach) prezentują realizację funkcji sprawczej i fatycznej języka.

Osiąganie celów komunikacyjnych utrwała u dzieci formy zachowań językowych, stymuluje rozwojem umiejętności zarówno komunikacyjnych, jak i językowych.

Niezaprzeczalną wartością omawianej pracy jest podjęcie tematyki trudnej, która pomimo iż we współczesnej psycholingwistyce jest ostatnio szczególnie eksploatowana, to jednak nie doczekała się całościowych opracowań i nie dała precyzyjnego narzędzia analizy językowej. Zerwanie z tradycyjnym, strukturalistycznym podejściem do problemu ontogenezy języka i opis kształtowania się umiejętności komunikacyjnych w kontekście interakcji dziecka z otoczeniem dają szerokie perspektywy badawcze. Na gruncie badań lingwistycznych takie ujęcie problemu jest ciągle nowatorskie. I choć badania nad sprawnością systemową dziecka — fonetyką, morfologią czy składnią — są już wiedzą utrwaloną i usystematyzowaną, to badania dotyczące pozostałych sprawności: społecznej, sytuacyjnej czy pragmatycznej, choć podejmowane coraz częściej, mają raczej charakter wycinkowy, wnioski zaś są zwykle przyczynkami zapowiadającymi bardziej gruntowne analizy.

Wątpliwości może budzić mała grupa dzieci, dobranych dość przypadkowo, która nie pozwoliła wyodrębnić wniosków, np. dotyczących periodyzacji rozwoju umiejętności komunikacyjnych w ontogenezie mowy. Wnioski takie umożliwiłyby mówienie o normach wiekowych w rozwoju tychże sprawności. Ponadto bardziej precyzyjne dobranie badanej grupy umożliwiłoby poznanie wpływu zmiennych socjologicznych typu: środowisko wychowawcze, wiek, płeć itp. na kształtowanie się kompetencji komunikacyjnej. Dla pogłębienia analizy i wzbogacenia interpretacji warto byłoby poprzeć badania lingwistyczne testami psychologicznymi i wskazać na relacje między rozwojem mowy, myślenia oraz innych procesów poznawczych.

Jolanta Panasiuk
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Lublin